

Kintamoji ir nekintamoji 1791 m. gegužės 3 d. Konstitucijos dalys

Jevgenij Machovenko

<https://orcid.org/0000-0003-2930-3526>
Vilniaus universiteto Teisės fakulteto
Viešosios teisės katedros profesorius
socialinių mokslų daktaras (HP)
Saulėtekio al. 9, I rūmai, LT-10222 Vilnius, Lietuva
Tel. (+370 5) 236 6175
El. paštas: jevgenij.machovenko@tf.vu.lt

Šio tyrimo tikslas yra nustatyti 1791 m. gegužės 3 d. Konstitucijos taisymo leistinumą, poreikį ir perspektyvą hipotetiškai suėjus pirmajam 25 metų jos galiojimo terminui, t. y. 1816 metais. Autorius siekia identifikuoti kintamąją Konstitucijos dalį, t. y. tuos ją sudarančius aktus ir tas jų nuostatas, kurias buvo leista keisti po 25 metų; nustatyti taisytiną Konstitucijos nuostatas, t. y. iš paties Konstitucijos teksto analizės padaryti išvadą dėl „probleminių“ nuostatų, kurias taisyti reikėtų atsižvelgiant į konstitucinį reglamentavimą, pačią Konstitucijos dvasią, jos vidaus logiką.

Pagrindiniai žodžiai: pilietinė visuomenė, luomai, demokratija, valdžių padalijimas, Abiejų Tautų Respublika.

Alterable and Unalterable Parts of the Constitution of 3 May 1791

The purpose of this study is to determine the permissibility, necessity and perspective of the amendment of the Constitution of 3 May 1791 after the hypothetical expiry of the first 25 years of its validity, in 1816. The author seeks to identify the alterable part of the Constitution, i.e. those constituent acts and those provisions which have been authorized for amendment after 25 years; to establish the provisions of the Constitution to be amended, i.e. to draw a conclusion from the analysis of the text of the Constitution itself regarding the “problematic” provisions, the correction of which arises from the constitutional regulation itself, the spirit of the Constitution itself, its internal logic.

Keywords: civil society, classes, democracy, separation of powers, the Commonwealth of Two Nations.

Įvadas

2021 m. gegužės 3 d. minint 1791 m. Abiejų Tautų Respublikos Konstitucijos (toliau – ir Gegužės trečiosios Konstitucija, 1791 m. Konstitucija arba Konstitucija) 230-ąsias metines Vilniaus universiteto Teisės fakultete vyko turininga diskusija: teisininkai Egidijus Šileikis, Haroldas Šinkūnas ir istorikai Alfredas Bumblauskas, Eligijus Raila ir Norbertas Černiauskas pasidalijo labai įdomiomis išvalgomis, iškėlė keletą klausimų ir idėjų, svarbių siekiant pažinti Konstitucijos turinį, istorinę reikšmę ir aktualumą dabarties kartoms (1791 m. Gegužės 3-iosios Konstitucija: istoriniai..., 2021). Naudingų proginių publikacijų galima rasti ir žiniasklaidoje (pvz., Konstitucija, kuria lietuviams verta didžiuotis..., 2021). Savo indėlių įnešė ir valstybės institucijos. Antai Lietuvos Respublikos Seimas priėmė

Received: 07/06/2021. **Accepted:** 28/06/2021

Copyright © 2021 Jevgenij Machovenko. Published by Vilnius University Press

This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

rezoliucija, skirtą įvertinti kaip išskirtinę 1791 m. Konstitucijos svarbą Lietuvos ir Lenkijos tautoms, atiduoti pagarbą šiuolaikinio konstitucionalizmo paveldui ir pareikšti įsitikinimą, kad Konstitucijos idėjos tapo valstybių – Abiejų Tautų Respublikos ipėdinių – piliečių politinio identiteto pagrindu (Lietuvos Respublikos Seimo 2021 m. balandžio 27 d. rezoliucija...). Visos šios, pačios naujausios, mintys ir įžvalgos paskatino autorių sureaguoti ir pateikti tam tikras vizijas ir įvertinimus šiame straipsnyje. Tikimės, kad šis atsakas (ko gero, pirmas Lietuvos mokslo periodikoje) į kolegų paviešintą poziciją išplės ir (ar) pagilins pradėtą diskusiją.

Mūsų nuomone, viena iš vertingiausių minčių, išsakytų minėtoje diskusijoje Teisės fakultete, yra joje dalyvavusių istorikų pasiūlymas aktyviau naudoti *kontrafaktinį istorinį modeliavimą* tiriant teisės fenomenus. Šio modeliavimo esmę galima atskliausti populiariąja fraze „kas būtų, jeigu būtų?“⁴. Priitariame, kad, tiriant 1791 m. Konstituciją, toks modeliavimas atrodo itin perspektyvus. Konstitucijai pažinti reikia ne tik teksto, bet ir jos tobulinimo, aiškinimo ir taikymo praktikų analizės. 1791 m. Konstitucija galiojo neilgai (vos 14 mėnesių). Tauta nespėjo jos pataisyti ir (ar) papildyti, nesusklostė išsamesnė jos aiškinimo ir taikymo praktika. Kokios Konstitucijos nuostatos turėjo plėtojimo poreikį bei perspektyvą ir kokios buvo deklaratyvios, ar joje buvo taikymą apsunkinančių trūkumų, kolizijų, dviprasmybių, ar Konstitucija apskritai buvo gyvybinga? Konstitucijos ateities modeliavimas imant 25 metų perspektyvą (būtent toks joje nustatytas pirmos teksto revizijos terminas), mūsų nuomone, padėtų rasti atsakymų į šiuos ir kitus klausimus. Tam, kad toks modeliavimas būtų korektiškas, turime remtis nustatytais faktais ir atskleistais teisės raidos dėsniais, Abiejų Tautų Respublikos (toliau – ir Respublikos) teisinės sistemos vystymosi dėsniniais. Darbo rezultatas būtų mokslinis konstruktas, vienas iš daugelio jau turimų teisės moksle. Antai *LDK miestų teisė* yra toks konstruktas, juk iš tiesų buvo Vilniaus, Kėdainių ir kitų LDK miestų teisė, kiekviename savoji, pagal kurią ir gyveno realūs žmonės. LDK miestų teisė sukurta mokslininkų analizuojant ir apibendrinant skirtingų miestų teisę, iškeliant esminius dalykus ir ignoruojant vietinę specifiką. Esame pripratę prie tokių konstrukto, jų mokslinė vertė nekvestionuojama, tad neverta baimintis ir Konstitucijos hipotetinio 25 metų galiojimo modeliavimo – grindžiant moksliniais argumentais, jame nebus vietos istorinėms spekuliacijoms, fantazijoms ar prasimanymams.

Dirbant tokį darbą reikia padaryti prielaidą, kad 1791–1816 metai yra taikūs, o Respublikos ir jos teisinės sistemos vystymąsi lemia vidiniai veiksniai. Galingesnės Europos valstybės tęsia savo politiką Respublikos atžvilgiu (įskaitant destruktivius veiksmus – kišimąsi į vidaus reikalus, šnipinėjimą, papirkimus ir kt.), tačiau neperžengia taikos ir karo ribos. Nėra naujų intervencijų, okupacijų, Antrojo ir Trečiojo padalijimų. Napoleono karai nepasiekia Respublikos sienų, nėra Tilžės taikos sutarties ir Vienos kongreso padarinių ir kt.

Žinoma, viename straipsnyje neįmanoma aprėpti visų klausimų. Konstitucijos ateičiai modeliuoti reikia ilgesnio ir platesnio darbo, todėl apsiribokime pirmuoju žingsniu ir paklokime pamatus tolesniems tyrimams. Taigi, šio tyrimo tikslas – nustatyti 1791 m. Konstitucijos taisymo ir (ar) papildymo leistinumą, poreikį ir perspektyvą hipotetiškai suėjus pirmajam 25 metų jos galiojimo terminui, t. y. 1816 metais. Darbo uždaviniai: 1) nustatyti kintamąją Konstitucijos dalį, t. y. tuos ją sudarančius aktus ir tas jų nuostatas, kurias buvo leista keisti po 25 metų (iki to laiko visas Konstitucijos tekstas buvo laikomas neliečiamu); 2) identifikuoti taisytiną ir (ar) pildytiną Konstitucijos nuostatą. Antrasis uždavinys reiškia, kad norime iš paties Konstitucijos teksto analizės¹ padaryti išvadą dėl „probleminių“ nuostatų, kurias taisyti reiktų atsižvelgiant į konstitucinį reglamentavimą, pačią Konstitucijos dvasią, jos vidaus

¹ Autorius yra tos nuomonės, kad aiškinti Konstituciją galima remiantis jos pačios nuostatomis, o ne ordinariniais įstatymais ar kitais šaltiniais.

logiką. Kad ir koks būtų tas taisyimas – neatidėliotinas arba galintis „palaukti“ iki 1816 metų reikalas, tikras iššūkis tautai ar dalykas, kuriam nereikia ypatingų pastangų ir sutelktumo, jam yra skiriamas mūsų dėmesys. Pasidalysime su skaitytojais tuo, ką esame pamatę Konstitucijoje, žvelgdami iš teisės mokslo pozicijų. Žinoma, tai nereiškia, kad tą patį realiai matė to meto politinė tauta, bet hipotetiškai galėjo pamatyti ir imtis darbo 1816 metais. Šiame straipsnyje neieškosime atsakymų į klausimus, kiek politinė tauta buvo iš tikrųjų nusiteikusi, pasiryžusi ar pasirengusi taisyti ar pildyti Konstituciją – tai būtų tolesnis žingsnis ir atskiro tarpdalykinio tyrimo tematika.

Taigi šio darbo objektas – visų septynių Konstituciją sudarančių aktų nuostatos, pagrindiniai jų tyrimo metodai – sisteminis, loginis, kalbinis ir lyginamasis. Istoriografija 1791 m. Konstitucijos klausimu yra gausi. Tam tikrus Konstituciją sudarančius aktus įvairiais aspektais vaisingai tyrė daugelis Lietuvos istorikų ir teisininkų (Bumblauskas, 2007; Burbaitė, 2009; Glemža, 2003; Jarašiūnas, 2010; Jurgaitis, 2007; Kasperavičius, 1994; Lopata, 2012; Raila, 2001; Šapoka, 2008; Šileikis, 2007; Šmigelskytė-Stukienė, 2019; Vaičaitis, 2013 ir kt.). Vertingi yra kolegų užsieniečių darbai (Bardach, 2001; Niendorf, 2007; Petrzak, 2011; Stecjuk, 2010 ir kt.). Deja, publikacijose medžiagos mus dominančiais klausimais rasta visai nedaug. Metodologine mūsų tyrimo baze laikome kolektyvinę monografiją „Lietuvos konstitucionalizmo istorija (istorinė Lietuvos Konstitucija). 1387 m. – 1566 m. – 1791 m. – 1918 m. – 1990 m.“ (Griškevič, L. *et al.*, 2016). Kadangi šio straipsnio autorius ne kartą analizavo Konstitucijos sudėtį, turinį ir vietą Lietuvos teisės tradicijoje ir (su bendraautoriais) istorinėje Lietuvos Konstitucijoje, siekiant nesikartoti ir taupyti žurnalo taisyklėmis limituojamą apimtį, straipsnyje daromos nuorodos į ankstesnes publikacijas, kuriose skaitytojai suras tam tikrų teiginių pagrindimą ir kitų tyrėjų pozicijų apžvalgą.

1. Nekintamoji Konstitucijos dalis

1791 m. Konstitucija yra *sudėtinė* – ją sudaro septyni atskirai priimti aktai (apie jų teisinę galią ir tarpusavio priklausomybę išsamiau žr.: Machovenko, 2018), jos sukūrimas ir paskelbimas buvo gana ilgas procesas – *Pamatiniai neliečiami įstatymai* (labiau žinomi kaip *Kardinaliniai įstatymai*, *Kardinalinės bajorų teisės* arba tiesiog *Kardinalinės teisės*) į teismų knygas buvo įrašyti 1791 m. sausio 8 d., o *Abiejų Tautų tarpusavio išpareigojimas* (kartais vadinamas *Abiejų Tautų tarpusavio įžadu*) – 1791 m. spalio 22 d. Be abejo, Konstitucijos šerdis yra Valdymo įstatymas, turintis ryšį su kiekvienu kitu konstituciniu aktu ir susistemintantis juos, t. y. surenkantis juos visus į Abiejų Tautų Respublikos Konstituciją. Būtent pagal jo priėmimo dieną visa Konstitucija tradiciškai vadinama *Gegužės trečiosios Konstitucija*. Tą pačią dieną priėmus *Seimo deklaraciją* (ji taip pat yra Konstitucijos sudedamoji dalis) ir gegužės 5 d. įrašius abu aktus į teismų knygas, Respublikos tauta įgijo pirmąją Europoje moderniojo tipo rašytąją Konstituciją. Gegužės 28 d. į teismų knygas įrašius *Seimelių įstatymą* (oficialus pavadinimas tiesiog *Seimeliai*) Konstitucijos sukūrimo ir paskelbimo procesas turėjo būti baigtas, nes priimti ir deramai publikuoti visi Konstitucijoje numatyti ją sudarantys aktai, įskaitant *Suderintas sutartis* (labiau žinomas lotynišku pavadinimu *pacta conventa*). Pastarasis aktas buvo pasirašytas Lenkijos karaliaus ir Lietuvos didžiojo kunigaikščio Stanislovo Augusto įgaliotųjų atstovų dar 1764 m. rugsėjo 13 d., t. y. priklausė ankstesniam Respublikos konstituciniam reglamentavimui, tačiau turinio ir formos atžvilgiu buvo tinkamas ir perėjo į naująją Konstituciją.

Tačiau poreikis aiškiau apibrėžti Lietuvos ir Lenkijos statusą Respublikoje, *expressis verbis* įtvirtinti jos narių valstybingumą ir lygiateisiškumą, privedė prie 1) Abiejų Tautų tarpusavio išpareigojimo priėmimo ir 2) jo sąlygų įtraukimo į *Suderintas sutartis*. Manome, kad šiuos žingsnius galima aiškinti dvejopai. Viena vertus, jie yra Konstitucijos papildymai, ir tada kyla klausimas, ar tai nėra draudimo

tobulinti Konstituciją anksčiau nei po 25 metų ir Suderintų sutarčių absoliutaus neliečiamumo pažeidimas? Antra vertus, jie gali būti vertinami kaip Konstitucijos sukūrimo proceso užbaigimas, kuriam draudimas taisyti negalioja, nes jis suponuoja veiksmus *užbaigtos* Konstitucijos atžvilgiu. Pasistenkime atidžiau pažvelgti į šiuos du aktus.

„... [N]utariame: lygiai kaip turime vieną bendrą ir vieningą „Valdymo įstatymą“, tarnaujanti visai mūsų valstybei – Lenkijos Karūnai ir Lietuvos Didžiąjai Kunigaikštijai – taip norime turėti ir valdomus vieningu valdymu mūsų bendrą kariuomenę bei iždus, sujungus juos į vieningą nedalomą iždą, štai tokiomis sąlygomis: ... visus tuos čia aptartus ir įtvirtintus dalykus, Mes, Karalius, pritarus konfederuotam seimui, žinodami esant reikalingais ir abiem tautoms – Lenkijos Karūnai ir Lietuvos Didžiąjai Kunigaikštijai – kaip vieningai, bendrai ir nedalomi Respublikai naudingais, pripažįstame kaip tų tautų unijų akto straipsnius ...“ (Abiejų Tautų tarpusavio išsipareigojimas..., 1791, p. 55–56). Šių nuostatų „... pastovumą ir neliečiamumą šiuo aktu apsaugome, įtvirtiname ir sustipriname tokiomis sąlygomis, taip tvirtai ir stipriai, kaip yra Lenkijos Karūnos ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos unijų akte“ (Abiejų Tautų tarpusavio išsipareigojimas..., 1791, p. 56–57). Čia minimas unijų aktas – steigiamasis konstitucinis Respublikos aktas, priimtas LDK ir Lenkijos Karalystės atstovų Liublino mieste 1569 m. liepos 7 d., nenustatė jokios keitimo ir (ar) panaikinimo tvarkos – atvirkščiai, jame įtvirtinta Lenkijos Karalystės ir LDK sąjunga yra amžina ir neišardoma. Prilyginus Abiejų Tautų tarpusavio išsipareigojimą Liublino unijos aktui, pirmasis įgijo tokią pat teisinę galią, pastovumą ir neliečiamumą, kokį turėjo antrasis. 1791 m. Konstitucija įsteigė naują Abiejų Tautų Respubliką (apie 1791 m. Konstitucijos steigiamąjį pobūdį išsamiau žr.: Griškevič *et al.*, 2016). Ši nauja valstybė ir jos teisė yra nuo 1569 m. egzistavusios Respublikos ir jos teisės tęsinys, tačiau atskaitos taškas nustatytas naujas. Apskritai 1569 m. Liublino unijos akto ir 1791 m. Konstitucijos santykį galima paaiškinti pagal analogiją su 1918 m. vasario 16 d. Nepriklausomybės Aktu, 1920 m. gegužės 15 d. Steigiamojo Seimo rezoliucija ir aktualia Lietuvos Respublikos Konstitucija: pirmieji du aktai niekada nebuvo nustoję teisinės galios ir yra Lietuvos valstybės konstitucinis pamatas, tačiau ir galiojanti Lietuvos Respublikos Konstitucija yra steigiamojo pobūdžio aktas, kuriuo grindžiama visa dabar veikianti valstybės valdžia. Taigi, darytina pirma svarbi išvada – Abiejų Tautų tarpusavio išsipareigojimas visa apimtimi priskiriamas *nekintamajai* Konstitucijos daliai.

„Ir kadangi Mes, Karalius, visa tai laikome savo *pactorum conventorum* straipsniu, tad ir Mūsų įpėdiniams, privalėsiantiems prisiekti, visa tai norime turėti įtraukta *inter pacta conventa*“ (Abiejų Tautų tarpusavio išsipareigojimas..., 1791, p. 57). Karaliui Stanislovui Augustui įtraukus Abiejų Tautų tarpusavio išsipareigojimo nuostatas į savo Suderintas sutartis, pastarosios buvo *atnaujintos*, pripažintos turinčiomis tokią pat aukščiausią teisinę galią ir *neliečiamomis* kaip ir Abiejų Tautų tarpusavio išsipareigojimas. Žinoma, Suderintų sutarčių neliečiamumas yra santykinis – jos galioja tol, kol yra gyvas jas pasirašęs karalius, ir per tą laiką pakeisti jų negalima. Dėl ateities valdovų Valdymo įstatymo VII straipsnis nustatė: „Kiekvienas karalius, įžengęs sostan, prisieks Dievui ir Tautai laikytis šios Konstitucijos ir *pacta conventa*, kurios bus sudarytos su dabartiniu, sostui skirtu Saksonijos elektoriumi ir kurios jį saistys, kaip ir senosios“ (Valdymo įstatymas..., 1791, p. 27). Tos Suderintos sutartys būtų naujos ne dėl pakeisto turinio, o dėl pasikeitusios vienos iš jų šalių. Manytina, su nauju valdovu sudarytose Suderintose sutartyse galėtų būti naujų nuostatų, nes nėra atitinkamo *expressis verbis* išreikšto draudimo, ir tokio draudimo mums nepavyko išvesti iš kitų Konstitucijos nuostatų. Tačiau naujų Suderintų sutarčių esmę vis tiek sudarytų jų nekintama dalis, kiekvieną kartą tiesiog perkeliama iš ankstesnių Suderintų sutarčių teksto, kuriai Tautų ir Stanislovo Augusto (ne tik savo, bet ir savo įpėdinių vardu) valia priskirtos ir Abiejų Tautų tarpusavio išsipareigojimo nuostatos. Aukščiau cituota Valdymo įstatymo VII straipsnio nuostata „... kurios jį saistys, kaip ir senosios“ („... *które tak*

iak dawnie wiązać go będąc“) taip pat suponuoja mintį, kad karalių saistančios nuostatos pereina iš ankstesnio valdovo Suderintų sutarčių. Darytina išvada, kad 1791 m. redakcijos Suderintos sutartys yra nekintamos tol, kol gyvas karalius, ir gali būti koreguojamos susitarimu su nauju valdovu, pridendant naujų ar praplečiant esamasias, bet ne keičiant ar atsisakant ankstesnių nuostatų.

Pamatinių neliečiamų įstatymų keitimo tvarka nenustatyta nei juose pačiuose, nei kitose Konstitucijos dalyse, o išvada dėl jų priskyrimo kintamajai ar nekintamajai Konstitucijos daliai turi būti grindžiama Pamatinių neliečiamų įstatymų nuostatų analize. Šis aktas įtvirtino tautos suverenitetą, valstybės nepriklausomybę, teritorijos vientisumą ir neliečiamumą, teisės viešpatavimą (V–IX str.), asmens neliečiamybę ir žodžio laisvę (X–XI str.), katalikybę kaip valstybinę religiją ir toleranciją kitų konfesijų narių atžvilgiu (I–IV str.). „Lenkijos Karalystė ir Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė su visomis kunigaikštystėmis, vaivadijomis, žemėmis ir pavietais, iš kurių dabar susideda Respublika ir ateityje susidės, yra ir amžinai turi būti laisva ir nuo nieko nepriklausoma Respublika“ (Prawa kardynalne niewzruszone..., 1791, p. 204). Ši ir kitos nuostatos primena 1776 m. JAV Nepriklausomybės Deklaraciją, 1920 m. gegužės 15 d. Lietuvos Steigiamojo Seimo rezoliuciją ir kitus steigiamuosius aktus, kurių niekada neatsisakydavome ir nekeitėme ir neketiname to daryti. Pamatinių neliečiamų įstatymų pavadinimas labai taikliai atspindi šio akto turinį, teisinę galią ir neliečiamumą (Griškevič *et al.*, 2016, p. 159–160).

Taigi, trys aukščiau išvardyti konstituciniai aktai, turintys aukštesnę nei keturi likusieji teisinę galią, priskirtini nekintamajai 1791 m. Konstitucijos daliai. Abiejų Tautų tarpusavio išpareigojimo priėmimas ir jo nulemtas Suderintų sutarčių atnaujinimas vertintini kaip Konstitucijos sudarymo užbaigimo žingsniai, susiję Konstituciją su tebegaliojančiu Liublino unijos aktu ir įtvirtinę Respublikos valstybių narių statusą, t. y. suregulavę sąjunginius tarpvalstybinius Lenkijos ir Lietuvos santykius – problema, eliminuoja iš anksčiau priimtų Konstitucijos dalių, kurių nuostatos (Respublikos suverenitetas, tautos suverenitetas, luominė visuomenė, Respubliką vienijanti Karaliaus ir Seimo valdžia, bendros bajorų teisės ir kt.) negalėjo būti grindžiamos niekuo kitu kaip tik Respublikos homogeniškumo vizija.

Keturių likusių sudedamųjų Konstitucijos dalių kintamumo / nekintamumo tyrimą reikia pradėti nuo Valdymo įstatymo nuostatų analizės, nes būtent jame *expressis verbis* įtvirtinta galimybė taisyti nuostatas, kuri hipotetiškai (toliau patikrinsime šią hipotezę) gali būti išplėsta kitiems trims aktams.

2. Kintamoji Konstitucijos dalis

Kalbant apie galimybę taisyti Konstituciją, paprastai cituojamas šis Valdymo įstatymo fragmentas: „Užkirsdami kelią šiurkštiems ir dažniems tautos konstitucijos keitimams iš vienos pusės ir pripažindami būtinybę ją tobulinti patyrus, kokių ji turės pasekmių visų gerovei iš antros pusės, skiriame metą ir laiką Konstitucijai peržiūrėti ir pataisyti kas dvidešimt penkerius metus. Tokį konstitucinį seimą norime padaryti ekstraordinariu pagal jam skirtą atskirą įstatymą“ (Valdymo įstatymas..., 1791, p. 25). Tačiau apie galimybę taisyti Konstituciją kalbama ir preambulėje: „Stanislovas Augustas iš Dievo malonės ir tautos valios Lenkijos Karalius, Didysis Lietuvos ... Kunigaikštis drauge su dvigubos sudėties konfederuotu seimu, atstovaujančiu lenkų tautai, ... priimame šią Konstituciją ir skelbiame ją šventa ir neliečiama, kol tauta įstatymo numatytu laiku savo aiškia valia pripažins būtina pakeisti joje kokį nors straipsnį“ (Valdymo įstatymas..., 1791, p. 13–14).

Cituotuose fragmentuose Konstitucija vadinamas Valdymo įstatymas, tačiau abiejų nuostatų aiškinimas turi būti plečiamasis, t. y. jos turėtų galioti Miestų įstatymui ir Seimelių įstatymui. Pritariame V. A. Vaičiaičiui, kad atkreiptinas dėmesys į tą faktą, jog minėtus įstatymus „konstitucionalizavo pats Gegužės 3-iosios Valdymo įstatymas, pirmąjį *expressis verbis* skelbdamas „šios konstitucijos dalimi“ (3 str.), o antrąjį – „pamatiniais pilietinės laisvės principais“ (6 str.)“ (Griškevič *et al.*, 2016, p. 159).

Norime pridurti, kad luominiu principu grindžiamoje Respublikoje pilietines teises turėjo bajorai (tiesa, ne visi) ir miestiečiai (taip pat ne visi, be to, ribotas teises), o valstybės valdžia buvo formuojama iš apačios į viršų. Lemiamą reikšmę turėjo bajorų ir miestiečių savivaldos institucijos – atitinkamai paviėtų seimeliai ir miestų magistratai. Todėl konstitucinių Seimelių įstatymo ir Miestų įstatymo taisymai, jei tokių būtų buvę padaryta, būtų reiškę valstybės valdžios organizavimo pagrindų, nustatytų Valdymo įstatyme, keitimą *de facto* ir poreikį tą keitimą įteisinti *de jure* pataisant Valdymo įstatymą. Padarius pastarajame esminių taisyčių, gali kilti poreikis atnaujinti ir Seimo deklaraciją (jos funkcija buvo tokia pati kaip dabar Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl Lietuvos Respublikos Konstitucijos įsigaliojimo tvarkos“). Todėl preambulėje įtvirtintas bendras leidimas taisyti Valdymo įstatymą ir VI straipsnyje jį detalizuojantis draudimas tai daryti dažniau nei kartą per 25 metus neišvengiamai turėtų būti išplėsti ir taikomi Seimo deklaracijai ir konstituciniams Seimelių įstatymui ir Miestų įstatymui. Darytina išvada, kad visi keturi išvardyti aktai sudaro kintamąją 1791 m. Konstitucijos dalį. Tačiau tai savaime nereiškia, kad visos jų nuostatos patenka į kintamąją dalį.

Nei Valdymo įstatymo preambulėje, nei gana detaliame VI straipsnyje „Seimas, arba įstatymų leidžiamoji valdžia“ nėra *expressis verbis* įtvirtintų išimčių iš bendro leidimo taisyti šią Konstitucijos dalį. Iš to paties straipsnio nuostatų „Seimas visada bus pasiruošęs dirbti kaip įstatymų leidžiamasis ir ordinarinis. Turi prasidėti kas dveji metai, o truks, kiek numato seimų įstatymas. Sušauktas iškilus netikėtam būtinumui turi spręsti tik tą dalyką, dėl kurio bus sušauktas, arba tą būtiną reikalą, kuris iškilo jau sušaukus. Joks įstatymas negali būti panaikintas tame pačiame ordinariniame seime, kuriame buvo priimtas“ (Valdymo įstatymas..., 1791, p. 24) tegalima padaryti išvadas, kad, pirma, konstitucinė teisėkūra aiškiai atskiriama nuo ordinarinės teisėkūros ir, antra, siekiama užtikrinti ne tik Konstitucijos, bet ir ordinarinių įstatymų stabilumą ir kartu lankstumą, gebėjimą tenkinti besikeičiančius tautos poreikius. Kadangi ir kituose Valdymo įstatymų straipsniuose, taip pat kituose trijuose kintamajai Konstitucijos daliai priklausančiuose aktuose nėra *expressis verbis* įtvirtintų išimčių iš bendro leidimo taisyti jų nuostatas, tokios išimtys gali būti išvestos iš Konstitucijos nuostatų, o tam būtina palyginti kintamąją ir nekintamąją Konstitucijos dalis.

Tam tikros Valdymo įstatymo nuostatos buvo sukurtos remiantis Pamatiniais neliečiamais įstatymais. Kadangi pastarojo akto nekintamumas yra absoliutus, nekintamais tampa ir jo nuostatos atitinkantys kitų Konstitucijos dalių straipsniai. Antai Pamatinių neliečiamų įstatymų I, III ir IV straipsniai daro nekintamu Valdymo įstatymo I straipsnį „Viešpataujanti religija“, o II straipsnio nuostata dėl karaliui ir karalienei privalomo katalikų tikėjimo atima galimybę kaip nors kitaip suformuluoti ar papildyti Valdymo įstatymo VII straipsnį „Karalius, vykdomoji valdžia“, IX straipsnį „Regentystė“ ir X straipsnį „Karaliaus vaikų edukacija“ (tiesa, šiuose trijuose straipsniuose nėra *expressis verbis* įtvirtinto reikalavimo karaliaus šeimos nariams būti katalikais arba draudimo priklausyti kuriai nors kitai konfesijai, todėl mes čia norime pasakyti, kad siekiant ką nors įtvirtinti dėl karaliaus šeimos narių priklausymo konfesijoms telieka galimybė tiesiog perkelti į šiuos straipsnius Pamatinių neliečiamų įstatymų II straipsnio nuostatą – kitokie papildymai čia yra neįmanomi).

Galimybę tobulinti kintamosios Konstitucijos dalies nuostatas dėl karaliaus, vykdomosios valdžios, seimo ir seimelių, kariuomenės suvaržo Abiejų Tautų tarpusavio išsipareigojimo ir Suderintų sutarčių nuostatos. Antai „... visose magistratūrose, kurias Respublika abiem tautoms bendras vėliau įsteigtų, vietas turi užimti vienodas asmenų skaičius – tiek iš Karūnos, tiek ir iš Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos“ (Abiejų Tautų tarpusavio išsipareigojimas..., 1791, p. 57); „Natūralizaciją ir bajorystę suteiksime ne kitaip, tik Seime, *attenta pluralitate*² rekomenduojančių Vaivadijų, Žemių ir Paviėtų“

² remiantis daugybe.

(Articuli pactorum conventorum..., 1764, s. 204). Nekintama tampa Miestų įstatymo II straipsnio 1 dalis: „Kardinalinį įstatymą *neminem captivabimus nisi iure victum*³ išplečiame asmenims, įsikūrusiems miestuose, išskyrus suktus bankrotininkus, neįnešančius teismui už save pakankamo užstato ir pagautus nusikaltimo vietoje“ (Mūsų karališkieji laisvieji miestai Respublikos valstybėse..., 1791, p. 40). „Kardinalinių įstatymų“ čia pavadintas Pamatinių neliečiamų įstatymų X straipsnis. Tas faktas, kad miestiečiams buvo išplėstas jis vienas, neturėtų stebinti, nes visuose kituose Pamatinių neliečiamų įstatymų straipsniuose buvo įtvirtinti valstybės valdymo principai ir politinės bajorų teisės, kuriomis dalytis su miestiečiais Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (LDK) elitas nebuvo pasirengęs.

Nekintamoji 1791 m. Konstitucijos dalis eliminavo iš galimo Konstitucijos tobulinimo srities sąjunginius tarpvalstybinius Lietuvos ir Lenkijos santykius, jų lygiateisiškumą ir paliko nedaug galimybių esminiems pokyčiams tame Konstitucijos segmente, kuris paklojo valstybės funkcionavimo pamatus.

3. Taisytinis Konstitucijos nuostatos

Be abejo, turime sutikti, kad „Valdymo Įstatymas įteisino konstitucinę monarchiją – sistemą, kuri daugelyje Europos valstybių buvo sukurta tik vėlesniame amžiuje. Konstitucija buvo aiški politinio suvereniteto išraiška, nepriklausomybės nuo kaimyninių galių demonstravimas ir raginimas atnaujinti Abiejų Tautų Respubliką“ (Lietuvos Respublikos Seimo rezoliucija..., 2021). Esame išsakę ankstesnėse publikacijose nuomonę, kad Konstitucijos dalis, apimanti valdžios sudarymą ir funkcionavimą, visiškai atitinka to meto epochą, atspindi moderniausias jos tendencijas, nėra menkesnė už 1787 m. JAV ir 1791 m. Prancūzijos konstitucijas ir hipotetiškai galėtų veikti iki šiol (beje, jos amžininkė JAV Konstitucija su tam tikrais pakeitimais tebegalioja) (Machovenko, 2012, p. 158–177; Machovenko, 2017, p. 42–56; Machovenko, 2021).

Iš tiesų, Respublikos Konstitucijoje galima rasti labai daug modernių demokratijos principų ir požymių ir atskleisti sąsają su dabartiniais konstituciniais pamatais. Tautos suverenitetas, teisės viešpatavimas, valstybės suverenitetas, teritorijos neliečiamumas, savivalda, rinkimai ir parlamentarizmas, Seimas kaip tautos atstovybė ir ypatinga jo vieta valstybės sandaroje, parlamentarų indemitetas, parlamentinė (vykdomosios valdžios) kontrolė, teismo nepriklausomumas – tai tik svarbiausi dalykai, įtvirtinti įvairiose Konstitucijos dalyse. Dauguma jų buvo perimti iš ankstesnės (ikireforminės) sudėtinės Respublikos Konstitucijos (jai priklausė 1569 m. Liublino unijos aktas, 1573 m. Henriko artikulai, visų valdovų *pacta conventa*, 1697 m. *Coeaequatio iurium* aktas, 1768 ir 1775 m. Kardinaliniai įstatymai), bet buvo ir konstitucinių naujovių, svarbiausia iš jų – valdžių padalijimo principas, įgyvendintas kaip klasikinė įstatymų leidžiamosios, įstatymų vykdomosios ir teisminės valdžių triada, sukurta, „idant [Lenkijos Karalystės ir LDK] valstybių vientisumas, pilietinė laisvė ir visuomenės tvarka visam laikui išliktų pusiausvyroje ...“ (iš specialiai šiam principui skirto Valdymo įstatymo V straipsnio, pavadinto „Valdymas, arba viešųjų valdžių paskirtis“).

Įstatymų leidžiamoji valdžia buvo patikėta Seimui, susidėjusiam iš žemesniųjų Atstovų rūmų ir aukštesniųjų Senatorių rūmų (arba tiesiog Senato). Žemesnieji rūmai Konstitucijoje apibūdinami „kaip tautos visavaldystės atspindys ir reiškinys“, o jų nariai vadinami „visos tautos atstovais, kuriems išreikštas visuotinis pasitikėjimas“ (iš Valdymo įstatymo VI straipsnio) (tiesa, šie nariai buvo renkami pavietų seimelių iš saviškių ir turėjo imperatyvinį mandata). Senatas, susidėjęs iš aukštųjų valstybės pareigūnų *ex officio* „vyskupų, vaivadų, kaštelionų ir ministrų, kuriems pirmininkaus karalius“ (iš Valdymo įstatymo VI straipsnio), turėjo atidedamojo veto teisę (iki kito eilinio Seimo).

³ niekas nebus įkalintas be teisingo teismo nuosprendžio.

„... Aukščiausią įstatymų vykdomąją valdžią atiduodame karaliui jo taryboje, kuri vadinsis *Istatymų sargyba*“, – taip nustatyta Valdymo įstatymo VII straipsnyje, pabrėžus, kad „vykdomoji valdžia negalės leisti ar aiškinti įstatymų, bet kieno vardu uždėti mokesčių ar rinkliavų ...“. Karaliaus, kuris „privalo būti ne patvaldžiu, bet tautos tėvu ir galva, ir tokiu jį įstatymas bei ši Konstitucija pripažįsta ir skelbia“ (iš Valdymo įstatymo VII straipsnio), skyrė ministrus neatsižvelgdamas į Seimo sudėtį ir neišklaušęs jo nuomonės. Tiesa, šią karaliaus teisę riboja Seimo teisė 2/3 balsų dauguma (slaptu balsavimu) pareikalauti pakeisti netinkamą ministrą – tokiam reikalavimui karalius privalėjo paklusti. Karaliaus, kurio asmuo „yra šventas ir nuo visko apsaugotas“, aktai kontrasignuojami atitinkamo ministro, tad karaliaus nebuvo galima patraukti atsakomybėn. Ministrai už savo veiksmus atsakė „asmeniškai ir savo turtu“, laikantis procedūros, kuri labai primena dabartinį apkaltos procesą (kaltinimai teikiami paprasta abiejų rūmų balsų dauguma, o byla nagrinėjama specialiai organizuojamo Seimo teismo). Karalius turėjo įstatymų iniciatyvos ir atidedamojo veto teises, taip pat pirmininkavo Senatui, o Atstovų rūmų pirmininkas (Seimo maršalka) *ex officio* buvo Teisių sargybos narys (tiesa, be sprendžiamojo balso teisės).

Pirmą kartą Respublikos istorijoje teisminė valdžia buvo *expressis verbis* atskirta nuo kitų dviejų valdžių: „Teisminė valdžia negali būti vykdoma nei įstatymų leidžiamosios valdžios, nei karaliaus, o tik šiam tikslui įsteigtų ir išrinktų magistratūrų. Ji privalo būti vietose tokia stipri, kad kiekvienas žmogus arti savęs rastų teisingumą, kad nusikaltęs visur matytų virš savęs grėsmingą krašto valdymo ranką“ (Valdymo įstatymas..., 1791, p. 30). Mūsų nuomone, vargu ar įmanoma konstitucijoje raiškiau, teisingiau ir lakoniškiau išreikšti mintį ir dėl teisminės valdžios paskirties, ir dėl jos pasiekiamumo, ir dėl atskirumo nuo kitų dviejų valdžios šakų. Pabrėžiant teisminės valdžios atskirumą ir svarbą, jai skirtas Valdymo įstatymo VIII straipsnis „Teisminė valdžia“, nepagailėta vietos ir kitose Konstitucijos dalyse.

Nors valdžių padalijimo principas pirmą kartą *expressis verbis* išreikštas būtent 1791 m. Konstitucijoje, nemažai jo elementų buvo perimta iš ankstesnės Respublikos Konstitucijos. Todėl visa valdžios sandara nebuvo tokia novatoriška, kaip gali atrodyti iš pirmo žvilgsnio. Ne mažiau reikšminga, o gal ir reikšmingesnė už valdžių padalijimą (žvelgiant į klausimą amžininko akimis) konstitucinė naujovė buvo laisvų monarcho rinkimų Seime atsisakymas ir sosto paveldimumo nustatymas. Įtvirtinti 1573 m. Henriko artikulose, laisvi monarcho rinkimai iki pat 1791 m. buvo neliečiama nuostata. Ją patvirtino 1768 ir 1775 m. Kardinaliniai įstatymai. Atsižvelgus į tai, kad į Respublikos teisę ši nuostata buvo perkelta iš Lenkijos Karalystės ir LDK konstitucinių šaltinių, sukurtų daug anksčiau, nei šios valstybės 1569 m. susijungė į Respubliką, monarcho rinkimų Seime atsisakymą ir sosto paveldimumo įtvirtinimą galima laikyti tikrai esmine permaina.

Tokios pat esminės, griaunančios daugiametę Respublikos konstitucinę tradiciją buvo Valdymo įstatymo VI straipsnio nuostatos, kuriomis nutarta panaikinti iki tol laikytas neliečiamomis bajorų demokratijos priemonės – vienbalsiškumo principą (*liberum veto*) Seime ir seimeliuose, konfederacijas ir konfederacinius seimus „kaip prieštaraujančius šios konstitucijos dvasiai, valdymą griaunančius, visuomenę ardančius“. Pažymėtina, kad čia pirmą kartą pavartota sąvoka „Konstitucijos dvasia“, dabar dažnai vartojama Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimuose.

Ir perimtos iš ankstesnio konstitucinio Respublikos reglamentavimo, ir minėtos novatoriškos nuostatos suteikė 1791 m. Konstitucijai labai didelį egzistencinį potencialą, mūsų nuomone, viršįjantį 25 metų perspektyvą. Negalima atmesti poreikio imtis tam tikrų veiksmų 1816 m., ypač Miestų ir Seimelių įstatymų atžvilgiu, tobulinant magistratų ir seimelių darbo reglamentavimą. Tačiau tose nuostatose dėl valdžios sudarymo ir funkcionavimo, kurias leidžiama tobulinti, mes neaptikome esminių spragų ar trūkumų, kad būtų reikėję neatidėliotinų taisymų arba iki 1816 m. atidėtos korekcijos.

Kitai reikia vertinti 1791 m. Konstitucijos nuostatas, susietas su asmens statusu valstybėje. Išsamesnė analizė pateikta ankstesnėse publikacijose, todėl tik priminsime, kad ši Konstitucijos dalis

yra aiškiai pasenusi, menkai atspindi filosofinės ir teisinės minties raidą, masinius visuomeninius judėjimus ir politinius pokyčius, Amerikoje ir Europoje vykusius XVIII a. antroje pusėje. 1791 m. Konstitucijoje išliko teisine nelygybe grindžiama visuomenė, suskaidyta į bajorų, dvasininkų, miestiečių ir valstiečių luomus, o prieš tokią nelygybę (žinoma, ne tik prieš ją) sukilę amerikiečiai ir prancūzai savo konstitucijose įtvirtino lygybę grindžiamą pilietinę visuomenę (Machovenko, 2012, p. 158–177; Machovenko, 2017, p. 42–56; Machovenko, 2021).

Modeliuodamas Konstitucijos ateitį E. Šileikis išsakė mintį dėl galimybės evoliuciniu būdu laipsniškai sugriauti luominę sistemą (1791 m. Gegužės 3-iosios Konstitucija: istoriniai..., 2021). Siekiant įvertinti tokią perspektyvą, reikia grįžti prie Pamatinių neliečiamų įstatymų. Būtent šio akto nuostatos (ypač jo VI straipsnis) padarė bajoriją valdančiuoju luomu ir politine tauta, kuriai vienai patikėta spręsti Respublikos likimą. Valdymo įstatymo, Seimelių ir Miestų įstatymų nuostatos įtvirtino šios bajorų galios įgyvendinimo mechanizmą, *expressis verbis* apibrėžė bajorų interesus žemesnių luomų atžvilgiu. „Bajorus pripažįstame svarbiausiais laisvės ir šios Konstitucijos gynėjais“ (iš Valdymo įstatymo II straipsnio); „... skelbiame jį [t. y. Miestų įstatymą] šios Konstitucijos dalimi kaip įstatymą, suteikiantį naują, tikrą ir veiksmingą jėgą laisviems lenkų bajorams, jų laisvių saugumui ir bendros tėvynės vientisumui“ (iš Valdymo įstatymo III straipsnio); valstiečius tik „priimame įstatymo ir krašto valdymo globon“, kuri čia apibrėžta kaip dvarininkų ir valstiečių sutartinių santykių neliečiamumas („niekada savavališkai negalės jų pakeisti“) ir valstybės tarpininkavimas (iš Valdymo įstatymo IV straipsnio).

Bajorams, neturintiems dvarų, iš kurių būtų mokami mokesčiai valstybės išdui, būtų galima gražinti pilietines teises, atimtas Seimelių įstatymo IV–VII straipsniais ir Valdymo įstatymo II straipsniu. Taip pat būtų galima numatyti daugiau galimybių miestiečiams tapti bajorais, įsitraukti į politinį gyvenimą, t. y. būtų galima tęsti žingsnius, žengtus priėmus Miestų įstatymą ir Valdymo įstatymą. Pamatiniams neliečiamiesiems įstatymams neprieštarautų taisymai apribojant baudžiavą, numatant daugiau valstiečių išlaisvinimo priemonių, teikiant veiksmingesnę valstybės pagalbą valstiečiams ir nustatant griežtesnę valstybės kontrolę privačių dvarų atžvilgiu. Tačiau tai būtų praktiškai visi galimi taisymai, viskas, kas būtų leista Pamatiniais neliečiamais įstatymais. Tai jokių būdu nesugriautų nei baudžiavos, nei luominės visuomenės, neįsteigtų Respublikoje pilietinės visuomenės. Pastaroji aplinkybė padeda mums realistiškai pažvelgti į H. Šinkūno aukštai įvertintą (1791 m. Gegužės 3-iosios Konstitucija: istoriniai..., 2021) Valdymo įstatymo VIII straipsnio nuostatą „[sakome seimo paskirtiems asmenims surašyti naują civilinių ir kriminalinių įstatymų kodeksą“. Antai visiems Prancūzijos piliečiams skirti 1804 m. ir 1810 m. Civilinis ir Baudžiamasis kodeksai kilo iš 1789 m. Žmogaus ir piliečio teisių deklaracijos, panaikinusios luomus ir paklojusios pilietinės visuomenės pamatus („*Art. 1er. Les hommes naissent et demeurent libres et égaux en droits. Les distinctions sociales ne peuvent être fondées que sur l'utilité commune*“) (Déclaration des Droits de l'Homme..., 1789). Neturint pilietinės visuomenės, Respublikos kodeksai būtų skirti jos bajorijai, t. y. būtų *privilegijos* pobūdžio, lygiai kaip Lietuvos Statutai. Toks teisės kodifikavimas būtų prisidėjęs prie luominių santykių Respublikoje palaikymo, o ne prie griuvimo, vadinasi, neturėtų potencialo ir perspektyvos, kokią turėjo prancūzų darbai.

Nepaisant Konstitucijoje „įmontuotos“ kliūties peržiūrėti svarbiausias jos nuostatas, labai konservatyvaus asmens statuso valstybėje reglamentavimo, jos priėmimas buvo vienas iš didžiausių mūsų konstitucionalizmo ir teisinės minties laimėjimų, europinio ir net pasaulinio masto įvykis. Prisiminkime Konstitucijos kūrėjus ir pagerbkime jų darbo vaisius, juk „Gegužės trečiosios Konstitucija sujungė krikščioniškąsias Europos tradicijas ir švietėjiškąsias vertybes, padėjo susiformuoti ir per padalijimų, nelaisvės ir okupacijos laikotarpius išlikti dabartinėms lietuvių ir lenkų tautoms. Pirmojoje rašytinėje Konstitucijoje Europoje įtvirtintos vertybės – tikėjimo laisvė, lygybė prieš įstatymą, tolerancija, val-

džių atskyrimas ir tautos valia pagrįsta valstybinė valdžia – padėjo pamatus mūsų valstybių pilietinės visuomenės raidai“ (Lietuvos Respublikos Seimo rezoliucija..., 2007).

Išvados

1. Nekintamajai 1791 m. Respublikos Konstitucijos daliai priklauso (visa apimtimi) Pamatiniai neliečiami įstatymai, Abiejų Tautų tarpusavio išpareigojimas ir Suderintos sutartys – jų korekcija neįmanoma nei po 25 metų, nei vėliau.
2. Kintamajai Konstitucijos daliai priklauso (iš dalies) Valdymo įstatymas, Seimo deklaracija, Seimelių įstatymas ir Miestų įstatymas, kurių nuostatas leidžiama taisyti kas 25 metus; dalis šių aktų nuostatų yra perkelta į juos iš nekintamosios Konstitucijos dalies arba sukurta remiantis nekintamosios dalies nuostatomis, todėl priskirtina nekintamajai daliai, negali būti taisoma nei po 25 metų, nei vėliau.
3. Nekintamoji 1791 m. Konstitucijos dalis eliminavo iš galimo Konstitucijos tobulinimo srities sąjunginius tarpvalstybinius Lietuvos ir Lenkijos santykius ir paliko nedaug galimybių esminiams pokyčiams tame Konstitucijos segmente, kuris paklojo valstybės funkcionavimo pamatus. Tačiau tokių esminių taisyčių poreikio nebuvo, nes Konstitucijoje įtvirtinti modernieji demokratinės valstybės principai suteikė Konstitucijai labai didelį egzistencinį potencialą, viršijantį 25 metų perspektyvą.
4. Pagrindinis Konstitucijos trūkumas – įtvirtinta teisine nelygybe grindžiama visuomenė, suskaidyta į bajorų, dvasininkų, miestiečių ir valstiečių luomus. Kadangi šios nuostatos yra nekintamos, neįmanoma evoliuciniu būdu, laipsniškai taisant Konstituciją, pereiti prie pilietinės visuomenės.

Literatūra

Aktualūs ir istoriniai teisės aktai

- Abiejų Tautų tarpusavio išpareigojimas (1791). Iš *1791 m. gegužės 3 d. Konstitucija* (2001). Vertė ir sudarė E. Raila. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, p. 53–58.
- Articuli pactorum conventorum (1764). Iš *Volumina legum: Przedruk zbioru praw staraniem XX. pijarow w Warszawie, od roku 1732 do roku 1782* wydanego. T. VII. Petersburg: nakładem i drukiem Jozafata Ohryzki, 1860, 201–213 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.wbc.poznan.pl/dlibra/publication/48685/edition/65269/content> [žiūrėta 2021 m. birželio 6 d.].
- Deklaracya stanów zgromadzonych (1791). *Volumina legum: Prawa, Konstytucye y Przywileie Krolestwa Polskiego, Wielkiego Księstwa Litewskiego y wszystkich prowincyi należących. Na walnych seymiech koronnych od seymu wiślickiego roku 1347 do ostatniego seymu uchwalone* (1889), t. IX. Ab anno 1782 ad annum 1792. Kraków: nakładem Akademii Umiejętności, 225–226 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.wbc.poznan.pl/dlibra/publication/49654/edition/66193/content> [žiūrėta 2021 m. birželio 6 d.].
- Déclaration des Droits de l'Homme et du Citoyen* (1789) [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://www.legifrance.gouv.fr/Droit-francais/Constitution/Declaration-des-Droits-de-l-Homme-et-du-Citoyen-de-1789> [žiūrėta 2021 m. birželio 6 d.].
- Lietuvos Respublikos Seimo 2021 m. balandžio 27 d. rezoliucija Nr. XIV-277 „Dėl Gegužės 3-iosios Konstitucijos ir Abiejų Tautų tarpusavio įžado priėmimo 230-ųjų metų minėjimo“ [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/8170e6c0a75911eb98ccba226c8a14d7?positionInSearchResults=0&searchModelUUID=0cbd2f46-ac6b-4f92-a329-604b7f50a7ab> [žiūrėta 2021 m. birželio 6 d.].
- Lietuvos Respublikos Seimo rezoliucija „Dėl Gegužės trečiosios Konstitucijos“, 2007 m. balandžio 19 d. [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.295925> [žiūrėta 2021 m. birželio 6 d.].
- Mūsų karališkieji laisvieji miestai Respublikos valstybėse (1791). Iš *1791 m. gegužės 3 d. Konstitucija* (2001). Vertė ir sudarė E. Raila. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, p. 35–52.
- Prawa kardynalne niewzruszone (1791). *Volumina legum: Prawa, Konstytucye y Przywileie Krolestwa Polskiego, Wielkiego Księstwa Litewskiego y wszystkich prowincyi należących. Na walnych seymiech koronnych od seymu wiślickiego*

roku 1347 do ostatniego seymu uchwalone (1889). t. IX. Ab anno 1782 ad annum 1792. Kraków: nakładem Akademii Umiejętności, p. 203–204 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.wbc.poznan.pl/dlibra/publication/49654/edition/66193/content> [žiūrėta 2021 m. birželio 6 d.].

Seymiki (1791). *Volumina legum: Prawa, Konstytucye y Przywileie Krolestwa Polskiego, Wielkiego Księstwa Litewskiego y wszystkich prowincyi należących. Na walnych seymiech koronnych od seymu wiślickiego roku 1347 do ostatniego seymu uchwalone (1889), t. IX. Ab anno 1782 ad annum 1792.* Kraków: nakładem Akademii Umiejętności, p. 233–240 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.wbc.poznan.pl/dlibra/publication/49654/edition/66193/content> [žiūrėta 2021 m. birželio 6 d.].

Valdymo įstatymas (1791). Iš *1791 m. gegužės 3 d. Konstitucija* (2001). Vertė ir sudarė E. Raila. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, p. 11–34.

Specialioji literatūra

Bardach, J. (2001). *Konstytucja 3 maja 1791 r. a Zaręczenie Wzajemne Obojga Narodów.* Warszawa: Wydawnictwo sejmowe.

Bumblauskas, A. (2007). Gegužės 3 dienos Konstitucija: Lietuvos ir Lenkijos užmarštys. Iš: *1791 metų gegužės 3 dienos konstitucijos ir trečiųjų Lietuvos ir Lenkijos valstybių įstojimo į Europos Sąjungą metinių iškilmingo minėjimo ir konferencijos medžiaga.* Vilnius, p. 79–99.

Burbaitė, E. (2009). 1791 m. spalio 20 d. „abiejų tautų tarpusavio įžado“ istorinė reikšmė ir aktualumas. *Istorija*, 73 (1), 87–89.

Glenža, L. (2003). Pilietinės visuomenės užuomazgos 1791 m. Gegužės 3 d. konstitucijoje. Iš: *Mūsų konstitucionalizmo raida.* Vilnius: Seimo I-kla „Valstybės žinios“, p. 20–28.

Griškevič, L. et al. (2016). *Lietuvos konstitucionalizmo istorija (istorinė Lietuvos Konstitucija). 1387 m. – 1566 m. – 1791 m. – 1918 m. – 1990 m.* Monografija. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Jarašiūnas, E. (2010). Apie pirmąsias konstitucijas ir jų reikšmę. *Jurisprudencija*, 2 (120), 23–52.

Jurgaitis, R. (2007). LDK seimelių veiklos reglamentavimo pokyčiai XVIII a. pabaigoje: 1791 m. ir 1793 m. seimelių įstatymų lyginamoji analizė. Iš: *Praeities pėdsakais: skiriama profesoriaus Z. Kiaupos 65-mečiui.* Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, p. 313–336.

Kasperavičius, A. (1994). 1791 m. Lenkijos ir Lietuvos valstybės ir Prancūzijos konstitucijų lyginamoji analizė. *Mūsų praeitis*, 4, 19–31.

Konstitucija, kuria lietuviams verta didžiulis: kuo ji mums tokia reikšminga? Aušros Lėkos pokalbis su Lietuvos istorijos instituto vyresniojo mokslo darbuotoju, Vytauto Didžiojo universiteto docentu Robertu Jurgaičiu. *Kauno diena*, 2021-05-03 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://kauno.diena.lt/naujienos/lietuva/salies-pulsas/konstitucija-kuria-lietuviams-verta-didziulis-kuo-ji-mums-tokia-reiksminga-1023779> [žiūrėta 2021 m. gegužės 20 d.].

Lopata, R. (2012). Šiuolaikinė politika ir istorijos datos: 1791 metų Gegužės 3-iosios Konstitucijos byla. Iš: *Istorija kaip politinio mąstymo veiksnys.* Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, p. 181–257.

Machovenko, J. Labiau už gyvybę, už asmeninę laimę brangindami politinę egzistenciją ir tautos, kurios likimas patikėtas mūsų rankoms, išorinę nepriklausomybę bei vidinę laisvę ...“: 1791 metų Abiejų Tautų Respublikos Konstitucijos 230-osios metinės (2021). *Teisė. Pro: Teisės naujienų portalas.* 2021-05-03 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://www.teise.pro/index.php/2021/05/03/j-machovenko-labiau-uz-gyvybe-uz-asmenine-laime-brangindami-politine-egzistencija-ir-tautos-kurios-likimas-patiketas-musu-rankoms-isorine-nepriklausomybe-bei-vidine-laisve/?fbclid=IwAR1SXFlk1dWZyJUC95dRk44VJpmeF5AEzL7c6PNqr2mbPR-W2GdFWdfWMrs> [žiūrėta 2021 m. gegužės 16 d.].

Machovenko, J. (2012). Nacionalinės teisės tradicijos ir paveldo vaidmuo reguliuojant piliečio ir valstybės santykius 1791 m. gegužės 3 d. Konstitucijoje. *Parlamento studijos*, 13, 158–177.

Machovenko, J. (2017). The Constitution of the Commonwealth of Two Nations of 1791. In: *Lithuanian Constitutionalism: The Past and the Present.* Vilnius: the Constitutional Court of the Republic of Lithuania, p. 42–56.

Machovenko, J. (2018). 1791 metų Abiejų Tautų Respublikos Konstitucija. Iš: *Lietuvos konstitucionalizmas: ištakos, raida ir dabartis.* Vilnius: Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, p. 38–50.

Niendorf, M. (2007). 1791 m. gegužės 3 d. konstitucija ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės politinė tauta. Iš: *1791 metų gegužės 3 dienos konstitucijos ir trečiųjų Lietuvos ir Lenkijos valstybių įstojimo į Europos Sąjungą metinių iškilmingo minėjimo ir konferencijos medžiaga.* Vilnius, p. 76–79.

Petrzak, M. (2011). *Konstytucja 3 Maja 1791 roku.* Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe.

- Raila, E. (2001). Gegužės 3-iosios epocha. Iš: *1791 m. gegužės 3 d. Konstitucija*. Vertė ir sudarė E. Raila. Vilnius, p. 61–76.
- Stecjuk, P. (2010). *Persha Konstitucija Pol'shhi (1791): sprobna pravovogo analizu*. L'viv: Vidavnictvo Astroljacija.
- Šapoka, A. (2008). Lietuva Reformų seimo metu. Iki 1791 m. gegužės 3 d. Konstitucijos. Iš: Šapoka, A. *Raštai*. Parengė Robertas Jurgaitis, Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, t. 2. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla.
- Šileikis, E. (2007). 1791 metų Valdymo įstatymas Lietuvos Respublikos konstitucinės teisės sistemoje. Iš: *1791 metų gegužės 3 dienos konstitucijos ir trečiųjų Lietuvos ir Lenkijos valstybių įstojimo į Europos Sąjungą metinių iškilmingo minėjimo ir konferencijos medžiaga*. Vilnius, p. 111–145.
- Šmigelskytė-Stukienė, R. (2019). The Wettins and the issue of inheritance of the Polish-Lithuanian state throne in the context of the Constitution of May 3, 1791: position of the Lithuanian nobility. *Open Political Science*, 2(1), 86–95.
- 1791 m. Gegužės 3-iosios Konstitucija: istoriniai ir teisiniai kontekstai: 2021 m. gegužės 3 d. diskusija Vilniaus universiteto Teisės fakultete [interaktyvus]. Prieiga per internetą: https://www.facebook.com/watch/live/?v=230138042219974&ref=watch_permalink [žiūrėta 2021 m. gegužės 16 d.].
- Vaičiaitis, V. A. (2013). 1791 m. gegužės 3-iosios Konstitucija ir Lietuvos konstitucingumo tradicija. *Parlamento studijos*, 14, 66–89 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: https://journals.lnb.lt/ps-archyvas/Nr14/14_teise_1.htm [žiūrėta 2021 m. birželio 17 d.].

Alterable and Unalterable Parts of the Constitution of 3 May 1791

Jevgenij Machovenko

(Vilnius University)

S u m m a r y

The purpose of this study is to determine the permissibility, necessity and perspective of the amendment of the Constitution of 3 May 1791 after the hypothetical expiry of the first 25 years of its validity, in 1816. The author seeks to identify the alterable part of the Constitution, i.e. those constituent acts and those provisions which have been authorized for amendment after 25 years; to establish the provisions of the Constitution to be amended, i.e. to draw a conclusion from the analysis of the text of the Constitution itself regarding the “problematic” provisions, the correction of which arises from the constitutional regulation itself, the spirit of the Constitution itself, its internal logic. The author concludes that the inviolable part of the Constitution includes (in its entirety) the Fundamental Unalterable Laws, the Reciprocal Guarantee of Two Nations and the Articles of Agreement – their correction is not possible after 25 years or later. The alterable part of the Constitution includes (in part) the Government Act, the Declaration of the Convention (Seimas), the Law on Local Conventions and the Law on Cities, the provisions of which may be amended every 25 years; part of the provisions of these acts have been transferred to them from the unalterable part of the Constitution or have been created on the basis of the provisions of the unalterable part, therefore attributable to the unalterable part, may not be amended after 25 years or later. The unalterable part of the Constitution eliminated the cross-border relations between Lithuania and Poland from the field of possible improvement of the Constitution and left few opportunities for fundamental changes in the segment of the Constitution that laid the foundations for the functioning of the state. However, there was no need for such substantial amendments, as the modern principles of a democratic state enshrined in the Constitution gave the Constitution a very high existential potential beyond a 25-year perspective. The main shortcoming of the Constitution is the establishment of a society based on legal inequality, divided into nobles, clergy, townspeople and peasants. As these provisions are unalterable, it is not possible to move to civil society in an evolutionary way, with a gradual revision of the Constitution.

Kintamoji ir nekintamoji 1791 m. gegužės 3 d. Konstitucijos dalys

Jevgenij Machovenko

(Vilniaus universitetas)

S a n t r a u k a

Šio tyrimo tikslas yra nustatyti 1791 m. gegužės 3 d. Konstitucijos taisyimo leistinumą, poreikį ir perspektyvą hipotetiškai suejus pirmajam 25 metų jos galiojimo terminui, t. y. 1816 metais. Autorius siekia identifikuoti kintamąją Konstitucijos dalį, t. y. tuos ją sudarančius aktus ir tas jų nuostatas, kurias buvo leista keisti po 25 metų; nustatyti taisytiną Konstitucijos nuostatas, t. y. iš paties Konstitucijos teksto analizės padaryti išvadą dėl „probleminių“ nuostatų, kurias reikėtų taisyti atsižvelgiant į konstitucinį reglamentavimą, Konstitucijos dvasią, jos vidinę logiką. Autorius daro išvadą, kad nekintamajai 1791 m. Respublikos Konstitucijos daliai priklauso (visa apimtimi) Pamatiniai neliečiami įstatymai, Abiejų

Tautų tarpusavio įsipareigojimas ir Suderintos sutartys – jų korekcija neįmanoma nei po 25 metų, nei vėliau. Kintamajai Konstitucijai daliai priklauso (iš dalies) Valdymo įstatymas, Seimo deklaracija, Seimelių įstatymas ir Miestų įstatymas, kurių nuostatas leidžiama taisyti kas 25 metus; dalis šių aktų nuostatų yra perkelta į juos iš nekintamosios Konstitucijos dalies arba sukurta remiantis nekintamosios dalies nuostatomis, todėl priskirtina nekintamajai daliai, negali būti taisoma nei po 25 metų, nei vėliau. Nekintamoji 1791 m. Konstitucijos dalis eliminavo iš galimo Konstitucijos tobulinimo srities sąjunginius tarpvalstybinius Lietuvos ir Lenkijos santykius ir paliko nedaug galimybių esminiams pokyčiams tame Konstitucijos segmente, kuris paklojo valstybės funkcionavimo pamatus. Tačiau tokių esminių taisyčių poreikio nebuvo, nes Konstitucijoje įtvirtinti modernieji demokratinės valstybės principai suteikė Konstitucijai labai didelį egzistencinį potencialą, viršijančių 25 metų perspektyvą. Pagrindinis Konstitucijos trūkumas – įtvirtinta teisine nelygybe grindžiama visuomenė, suskaidyta į bajorų, dvasininkų, miestiečių ir valstiečių luomus. Kadangi šios nuostatos yra nekintamos, neįmanoma evoliuciniu būdu, laipsniškai taisant Konstituciją, pereiti prie pilietinės visuomenės.

Jevgenij Machovenko yra Vilniaus universiteto Teisės fakulteto Viešosios teisės katedros profesorius, Teisės istorijos mokslo centro vadovas. Mokslinių interesų sritys – teisės istorija, teisės teorija, konstitucinė teisė.

Jevgenij Machovenko is a professor at the Department of Public Law, Faculty of Law, Vilnius University, and the head of the Legal History Research Center. Areas of scientific interests – history of law, theory of law, constitutional law.